

KATARZYNA WASIŃCZUK

O SŁOWACH UTKANYCH ZE ŚWIATŁA I CIEPŁA,
CZYLI NOWA MONOGRAFIA
POŚWIĘCONA PROZIE MICHAŁA SZYSZKINA

Anna Skotnicka. *Чисток света и тепла. Проза Михаила Шишкина* [*Sgustok sveta i tepla. Proza Mikhaila Shishkina*]. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2024, ss. 224. ISBN: 978-83-233-5456-7*.

DOI: <https://doi.org/10.18290/rh257307.10>

Proza Michaiła Szyszkina to twórczość skomplikowana, o wielowarstwowej budowie, złożona z odległych od siebie, czasem tylko stykających się płaszczyzn, osadzona w tradycji i przekraczająca ją, odsłaniająca rozległe horyzonty, nawiązująca do rozmaitych koncepcji filozoficznych, pełna odniesień historycznych, uwzględniająca kontekst geopolityczny, obfitująca w metafory kulturowe. Michaił Szyszkin, wybitny prozaik, jest pisarzem cenionym nie tylko przez badaczy rosyjskiej literatury, lecz także przez czytelników nie mających literaturoznawczego przygotowania. A zatem jego twórczość, choć niełatwa, przyciąga i fascynuje. Rozpoznawalności przydają pisarzowi z pewnością jego śmiałe wypowiedzi na temat bieżących wydarzeń społeczno-politycznych. Pomimo to jest jednak Szyszkin pisarzem nie dość zbadanym.

Dr KATARZYNA WASIŃCZUK – Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Wydział Nauk Humanistycznych, Instytut Literaturoznawstwa; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: katarzyna.wasinczuk@kul.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3340-0137>.

* Miniatura okładki pozyskana ze strony internetowej Wydawnictwa Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Artykuły są objęte licencją Creative Commons Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

Jego twórczość nie doczekała się w Polsce systematycznych opracowań. Monografia Anny Skotnickiej znakomicie wypełnia tę lukę. Krakowska badaczka jest inicjatorką badań nad prozą Szyszkina, autorką licznych artykułów naukowych, redaktorką wieloautorskich monografii poświęconych twórczości pisarza¹. To właśnie dzięki badaniom Anny Skotnickiej twórczość Szyszkina jest odczytywana jako emblematyczne zjawisko współczesnej literatury rosyjskiej i staje się przedmiotem coraz wnikliwszego namysłu polskich literaturoznawców.

Nowa monografia Anny Skotnickiej jest pogłębionym studium nad twórczością Michaiła Szyszkina. Złożyły się na nie wcześniejsze, lecz zaktualizowane ustalenia badaczki, interpretacje poszerzone o nieznane konteksty, nowe rozpoznania dotychczas nie wystarczająco przebadanej twórczości rosyjskiego prozaika, analizy dzieł najbardziej aktualnych, komentarze tekstów z pogranicza literatury pięknej. Koncentrując się na dziełach literackich, nie omija Skotnicka również publicystycznej aktywności pisarza.

W rozdziale pierwszym zatytułowanym „Сгусток света и тепла” („Grudka światła i ciepła”) autorka omawia metodę twórczą Szyszkina, strukturę świata przedstawionego zbudowanego z nakładających się na siebie zdekonstruowanych odłamków (s. 13). Badaczka wprowadza kategorię harmonii ukrytej, bo osiąganą za pomocą zestawienia elementów sprzecznych, wzajemnie wykluczających się (s. 14). Paradoxy, antytezy, palindromy odsłaniają dynamikę owej harmonii, czyli napięcie między światem widzialnym i niewidzialnym, tworzenie i przekraczanie granic, jedność podobieństwa i różnicy zawartą w rzeczywistości jak w lustrzanym odbiciu. Ożywiająca twórczość ma w sobie element umierania, życiodajna miłość sprzężona jest ze śmiercią, życie przeplata się z literaturą, materia skrywa i odkrywa pojęcia abstrakcyjne. Analiza zabiegów estetycznych, zwłaszcza kolażu motywów, licznych powtórzeń i nakładania się fragmentów, prowadzi Badaczkę do wysnucia wniosku, że owa niestabilność, przenikanie się sprzeczności, swoista pulsacja całości we fragmencie jest głównym tworzywem fabularnym prozy Szyszkina (s. 36).

W książce *Szczelina. Bohater współczesnej prozy rosyjskiej i jego światy* Anna Skotnicka stwierdziła, że proza Szyszkina to swoisty „mariaż racjonalizmu (myśl) i irracjonalizmu (mit, obraz, intuicja)”². W swej najnowszej publikacji dowodzi, że jest to mariaż trwały i bardzo udany. Badaczka podkreśla nakierowanie

¹ Anna Skotnicka, *Mikhail Shishkin. Znakovyye imena sovremennoy russkoy literatury* (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2017); Anna Skotnicka, Janusz Świeży, red., *Proza Mikhaila Shishkina. Novyye prochteniya* (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2022).

² Anna Skotnicka, *Szczelina. Bohater współczesnej prozy rosyjskiej i jego światy* (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2020), 151.

Szyszkiniowskiej estetyki na obrazowanie kwestii metafizycznych. Koncentruje się ona zatem na analizie poetyki fragmentu i poetyki epifanii, a swoje rozważania prowadzi w kluczu filozoficznym, egzystencjalnym i kulturologicznym.

Tytułowe metafory światła i ciepła, zaczerpnięte z powieści *Nie dochodzą tylko listy nienapisane* (Письмовник), traktuje Skotnicka jako naczelne w twórczości Szyszkina kategorie ideowo-estetyczne. Słowa bowiem istnieją po to, by nie tyle wyrażać, co wskazywać to, co nieuchwytne, co pomiędzy nimi. To z tajemniczego światła i zwykłego ludzkiego ciepła wyrastają słowa jednocześnie przez światło i ciepło przewyciężone.

Badaczka podziela pogląd Siergieja Orobija, który uważa, że perspektywa etyczna i estetyczna są w twórczości Szyszkina nierozdzielne. Tezę tę potwierdzają m.in. liczne odwołania Szyszkina do mitologii i filozofii starożytnej, zwłaszcza do myśli Heraklita i rozważań Marka Aureliusza, które przybliży Autorka. Analizując utwór *Nie dochodzą tylko listy nienapisane* (Письмовник), koncentruje się ona zwłaszcza na dwóch zjawiskach: enancjodromii i harmonii polegających na płynnym dążeniu ku swoim przeciwieństwom, równoważeniu ich i łączeniu. Zdaniem krakowskiej literaturoznawczyni Szyszkin tworzy świat przedstawiony, konstruuje bohatera, układa schematy fabularne zgodnie z zasadami enancjodromii:

Жизнь многих персонажей Михаила Шишкина изображена как цепочка разлук, метаморфоз, смертей. Смерть оказывается даром – она, как и любовь, имеет кайротический характер, результатем – новое восприятие времени, ибо реальность не может быть только линейной. Смерть и любовь выражают еспограничные определения «до» и «потом». Смерть в таком понимании оказывается моментом меняющим перспективу, точкой жизнеутверждения, продолжающей некоторое continuum. Смертьнеконец, апорог, переходкточкесхода (s. 43).

Skotnicka zauważa, że owo przechodzenie zjawisk w swoje przeciwieństwa uwidacznia się w powieściach Szyszkina np. na poziomie strategii narracyjnych w utworze *Zdobycie twierdzy Izmail* (Взятое Измаила) czy też na poziomie zawieszenia chronotopu we *Włosie Wenery* (Венерин волос). Zaburzony tok narracji, która nagle się urywa, do której wraca się w innym miejscu, jak również przeplatanie się rozmaitych linii fabularnych, które łączą bohaterów żyjących w różnym czasie i przestrzeni, tworzą części rozbitego świata, które zamiast się wykluczać współistnieją (s. 33).

Badaczka wywodzi motywy światła i ciepła z Heraklitejskiej koncepcji zmienności i zauważa, że są one swoistym kodem, za pomocą którego Michaił Szyszkin mówi o kwestiach metafizycznych. Pragnienie duchowe, tożsamy z tęsknotą za miłością, która jest jedyną obiektywną rzeczywistością w utworach

pisarza, nadaje wszystkiemu sens. To z niego wydobywa się światło i ciepło (s. 60). Skotnicka podkreśla, że motywów tych używa Szyszkina także mówiąc o misji pisarza, o jego odpowiedzialności przed czytelnikiem. Relacje między autorem a czytelnikiem przekraczają bowiem ramy literatury. Doznanie estetyczne może się stać doświadczeniem metafizycznym. Pisarz poprzez słowa „przepuszczające światło i ciepło” świadczy o rozumianym niekonfesyjnie Bogu, którego najwyższym przymiotem jest miłość (s. 60). Czytelnik natomiast jest zaproszony do współtworzenia tekstu. Spoiwem tej relacji jest empatyczna miłość, która przybiera postać pisania czy też odczytywania. Autorka zauważa, że o wiecznej powtarzalności tego procesu świadczy także budowa utworów bez tradycyjnego początku ani końca.

W rozdziale drugim zatytułowanym „Книга” badaczka koncentruje się na przybliżeniu postawy autorskiej i strategii narracyjnych w twórczości Michaiła Szyszkina. Dokonuje tego w pierwszym rzędzie za pomocą kategorii kolekcjonowania. Kolekcjonowanie jako kwestia badawcza odnosi się do postawy pisarza wobec świata. Użycie tej kategorii uzasadnia krakowska literaturoznawczyni palimpsestowością i intertekstualnością prozy Szyszkina.

Owo tworzenie kolekcji wynika bowiem z wybrzmiewającego mocno w utworach Szyszkina sprzeciwu wobec rozpadania się świata, z tęsknoty za całością. Opierając się na rozważaniach literaturoznawczych i kulturologicznych autorka wyjaśnia, że tytułową *księgę* rozumie jako symbol jedności i pełni. Symbol ten aktualizuje toposy pamięci jako księgi i świata jako zapisanej księgi. Jak dowodzi Anna Skotnica, w swej prozie Szyszkina realizuje dwa rozbieżne na pozór modele literatury: współczesny, pojmowany jako zbiór pozostałości znaczeń, które pisarz łączy za pomocą zabiegów intertekstualnych i techniki kolażu, oraz tradycyjny, z jego rdzeniem metafizycznym, doświadczeniem transcendencji, przekonaniem o niepodważalnym aksjologicznym centrum i przesłaniem etycznym, które utrwała w formie centonu (s. 71–72).

Kolekcjonowanie, jak twierdzi badaczka, jest w prozie Szyszkina sposobem interpretacji świata. Skotnicka dowodzi, że kolekcjonowanie to także technika scalania oddzielnych części, zapobiegnięcia rozpadowi, poskładania świata w całość. Służy temu łączenie sytuacji, bohaterów, motywów na zasadzie montażu. Badaczka podkreśla, że autor-kolekcjoner jest niekiedy jedynym ogniwem łączącym oddzielne elementy tekstu. Dzięki jego aktywności zniwelowana zostaje przepaść między tym, co jawne, a tym, co ukryte, powierzchowne i głębokie, pomiędzy całością a fragmentem, zaciera się także granica między życiem a literaturą.

Kolekcjonowanie to wreszcie metoda twórcza polegająca na skrzętnym notowaniu wrażeń i zbieraniu słów i fraz najpierw w folderach na komputerze, a następnie odtwarzanie kolekcji i składanie jej na kartach utworów literackich (s. 82). Piękno bowiem – zwraca uwagę Anna Skotnicka, analizując utwór *Zdobycie twierdzy Izmail* – zawiera się w całym świecie, a nie w jego oddzielnych częściach. Piękno to życie w różnych jego odsłonach (s. 80). W manierze twórczej Szyszkina Skotnicka akcentuje chwyt katalogowania (a wraz z nim archiwizowania) i cytowania jako sposobu zachowania jedności i ciągłości. Pisarz miesza różne formy, style i konteksty sprawiając, że już sama kompozycja jego utworów przypomina niezakończoną kolekcję.

W dalszej części autorka powraca do kwestii epifanii, podkreślając, że w świecie przedstawionym Szyszkina do poznania tajemnic bytu dochodzi nie dzięki dyskursywnemu myśleniu, lecz w wyniku odczucia jedności, harmonii z transcendencją, pogodzenia odległych biegunów. Problem epifanii oraz związaną z nim kwestię jedności rozpatruje Badaczka również w jego pierwotnym, teologicznym znaczeniu, podkreślając, że „Вопрос единого, эквивалентом которого является Книга, – это также вопрос абсолюта, Бога” (s. 98).

Badaczka dochodzi do wniosku, że koncepcję świata nierozdzielonego od zwierciadła również forma Szyszkiniowskich utworów, która niczym Biblia stanowi otwartą całość. Nawiązując do rozważań Pasternaka, autorka ukazuje Biblię w jej dwoistości: zakończonego tekstu i niezakończonej historii ludzkości. Efekt jedności i dwoistości zarazem oraz otwarcia na perspektywę wieczności zawiera w sobie również proza Szyszkina, a uzyskuje go pisarz rezygnując z konwencjonalnych wstępów i zakończeń, a także za pomocą zestawień kolidujących ze sobą określeń, powtarzalności motywów, cytatów będących zarówno kontynuacją, jak i twórczą transformacją istniejących tekstów (s. 98).

Trzeci rozdział zatytułowany „Человек” poświęcony jest modernistycznej odsłonie twórczości Szyszkina, zagadnieniom estetyki i egzystencji, sztuki i życia (s. 103). Autorka koncentruje się w nim na przybliżeniu najważniejszych, jej zdaniem, wątków fabularnych i niektórych motywów obecnych w prozie Szyszkina, zwłaszcza tych związanych z funkcjonowaniem podmiotu w kontekście literackim.

Za najistotniejszy uznaje ona zatem topos rodziny (i związany z nim motyw dziecka), miłości i śmierci. Autorka prowadzi swe rozważania w duchu egzystencjalistycznym. Stwierdza na przykład, że każdy utwór Szyszkina przenika element tragiczny (katastrofa, która nadchodzi albo już się zdarzyła). Przekonuje ona ponadto, że najwyższą wartością w prozie Szyszkina jest doświadczenie bólu, cierpienia i reakcja, którą to doświadczenie wywołuje (s. 109). Badaczka

podkreśla, że rolą twórcy według rosyjskiego prozaika jest usłyszeć i z empatią opisać to cierpienie, a następnie wzbudzić współczucie. Stąd wysnuwa ona wniosek, że człowiek (tudzież bohater) interesuje Szyszkina wyłącznie jako konieczny element sytuacji, w której się znalazł (s. 118). Sytuacja zaś oznacza przestrzenne, czasowe, historyczne, psychologiczne, społeczne, biologiczne warunki egzystowania człowieka. Sytuacja w opowiadaniu, jak podkreśla za Zofią Mitosek autorka, jest referencyjna. Sytuacja warunkuje również wolność człowieka, możliwość działania. Dlatego też Szyszkin akcentuje relacje (s. 106).

Ważnym celem pisarza, na który zwraca uwagę Anna Skotnicka, jest uogólnianie ludzkiego doświadczenia. Osiąga go pisarz dzięki swoistej metonimiczności oraz chwytowi nagromadzenia sytuacji podobnych w różnych konfiguracjach.

Już na wstępie swych rozważań autorka podkreśla, że w części analitycznej wszystkich podrozdziałów składających się na trzeci rozdział będzie się odnosić do relacji między twórczością a śmiercią. Jest ona bowiem według Skotnickiej lejtmotywem całej prozy Michaiła Szyszkina. Śmierć jest tu rewersem życia. Żałoba, poczucie straty, tęsknota, pamięć, wspomnienie, przejmowanie tożsamości tego, który odszedł, utrzymują zmarłych przy życiu. Analizując utwór *Włos Wenery*, krakowska uczona demonstruje jak skomplikowane relacje zakłócają poczucie odrębności i jak prowadzą do rozszerzenia lub utraty tożsamości. Ponieważ nie istnieją granice czasu, śmierci i ciała podmiot rozszerza się. Tłumacz pragnie stać się dla swej żony Izoldy prawdziwym ukochanym. Mimo woli zamienia się jednak w jej zmarłego wybranka, Tristana. Ostatecznie nie udaje mu się przejąć jego tożsamości. Chwilowo jedynie zyskuje świadomość innego, a traci własną, to znów traci obydwie tożsamości i staje się obcym (zamiast „ja” – „on” albo „ja” i „on”, zamiast „my” – „wy”, „ty” i „on”).

Kolejny podrozdział poświęca autorka eseistyce Michaiła Szyszkina. Określa ona najważniejsze tematy tego pisarstwa, za wiodący uznając twórczość, zwłaszcza w obcym środowisku. Dalej uczona przygląda się roli implicytnego podmiotu autorskiego oraz relacjom między podmiotami wypowiedzi. Odwołując się do ustaleń polskiej literaturoznawczyni, Romy Sendyki, podkreśla hybrydowość gatunku, jakim jest esej, oraz hybrydyzację, której uległ również podmiot (s. 151). Zmienia on bowiem punkt widzenia, wprowadza inne dyskursy, a także inne dialogizujące postaci, które zastępują „głównego mówiącego”. Skotnicka konstatuje, że właśnie taki esej-hybrydę tworzy dziś Michaił Szyszkin. Uczona pisze o zachwianej narracji, o memuarystycznym i epistolarnym (*Бегун и корабль*), dialogicznym (*Вальзер и Томцак*), medytacyjnym (*Буква на снегу*) i wreszcie autobiograficznym oraz metatekstowym (*Мои. Эссе о русской литературе*) nacechowaniu esejów rosyjskiego prozaika.

Rozdział trzeci zamyka część poświęcona analizie utworu *Notatki Łarionowa* (*Записки Ларионова*). Badaczka zgłębia w niej temat sztuki i jej roli w kształtowaniu poglądów i postaw człowieka, motyw pisarstwa i czytelnictwa oraz problem dysonansu między myślą a czynem. W napisanym w 1993 roku utworze uczona dostrzega załączki później rozwijanej problematyki, a zwłaszcza motyw utraconej integralności i uzupełniania się przeciwieństw oraz typ bohatera „na rozdrożu”.

Monografię Anny Skotnickiej zamyka swoista nota biograficzna, zawierająca informacje o problemach podejmowanych przez Szyszkina-publicystę, a zatem o krytyce agresywnej polityki Rosji, o jego antyputinowskich wystąpieniach, działalności społeczno-politycznej za granicą, licznych protestach, listach otwartych nawołujących do bojkotu wydarzeń sportowych organizowanych w Rosji w 2014 roku, a następnie w 2018 roku, a także o inicjatywach wspierających sztukę, mocno wyrażanym antyimperializmie i jednoczesnych próbach ratowania traconego dziedzictwa.

Publikacja Anny Skotnickiej jest pozycją obowiązkową nie tylko dla znawców prozy Szyszkina, lecz także dla badaczy, którzy dopiero zapoznają się z jego twórczością. To zarówno kompendium wiedzy na temat warsztatu pisarza, jego maniery twórczej, stosowanych chwytów literackich i technik obrazowania, sposobów konstrukcji bohatera i świata, jak również źródło informacji na temat problematyki, najczęściej wyzyskiwanych motywów, nawiązań i wreszcie rozumienia świata, człowieka, roli pisarza i sztuki, a także inspiracja do nowych rozpoznań. Monografia zadziwia rozległością poruszonych problemów badawczych i wielością ujęć. Twórczość Szyszkina jest tu badana z perspektywy kulturologicznej i filozoficznej (zwłaszcza pod kątem jej odniesień do starożytności i filozofii egzystencjalnej, z uwzględnieniem pierwiastka personalistycznego i tropów transcendencji). Jasny i przejrzysty wywód Badaczki, sugestywne metafory, zwięzłe objaśnienia skomplikowanych zjawisk pozwalają orientować się w złożonej materii.

Monografia Anny Skotnickiej jest przedsięwzięciem pionierskim. Wielka zasługa badaczki polega już na samym przybliżeniu sylwetki twórczej i pisarstwa Michaiła Szyszkina. Nie ukazało się bowiem do tej pory w Polsce żadne pełne opracowanie prozy tego znakomitego pisarza. Autorka podjęła się zatem zadania niezwykle trudnego. Jej praca jest bardzo potrzebna. Stanowi ona ponadto bogate poznawczo, nad wyraz interesujące studium twórczości Michaiła Szyszkina. Warto podkreślić, że recenzowana monografia jest przeznaczona dla czytelnika zorientowanego w przebiegu współczesnego procesu literackiego. Jednakże będzie ona również zajmującą lekturą dla mniej przygotowanych miłośników literatury rosyjskiej, którzy odnaleźć mogą w Szyszkiniowskiej prozie unikatowe połączenie tradycji i nowoczesności.

BIBLIOGRAFIA

- Skotnicka, Anna. *Szczelina. Bohater współczesnej prozy rosyjskiej i jego światy*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2020.
- Skotnicka, Anna, red. *Mikhail Shishkin. Znakovyye imena sovremennoy russkoy literatury*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2017 [Skotnicka, Anna, red. *Михаил ШिशКИН. Знаковые имена современной русской литературы*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2017].
- Skotnicka, Anna, i Janusz Świeży, red. *Proza Mikhaila Shishkina. Novyye prochteniya*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2022 [Skotnicka, Anna, i Janusz Świeży, red. *Проза Михаила Шишкина. Новые прочтения*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2022].

MAGDALENA KAWĘCKA



O OBRAZIE WOJNY Z PERSPEKTYWY LINGWISTY

Sara Akram. *Narracja o WOJNIE w reportażach Wojciecha Jagielskiego. Perspektywa lingwistyczno-kulturowa*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2024, ss. 565. ISBN: 978-83-227-9826-3.

DOI: <https://doi.org/10.18290/rh257307.11>

W dzisiejszej gwałtownie zmieniającej się rzeczywistości osiągnięcie poczucia szeroko rozumianego spokoju i bezpieczeństwa nabiera wyjątkowego znaczenia – postrzegane jest przez wielu jako dobro nadrzędne. Wraz z rozwojem cywilizacyjnym ewoluowało myślenie człowieka o jego naturze oraz miejscu i funkcjonowaniu w społeczeństwie. Towarzyszyło temu nieustannie zjawisko stojące w opozycji do konstytutywnych dla humanizmu wartości – zjawisko prowadzące do utraty poczucia bezpieczeństwa związanego ze zdrowiem i warunkami egzystencji. Mowa tu o wojnie, której widmo stanowi na przestrzeni dziejów jedno z najpoważniejszych zagrożeń dla ludzkiego istnienia.

Dr MAGDALENA KAWĘCKA – Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Wydział Nauk Humanistycznych, Instytut Językoznawstwa; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: magdalena.kawecka@kul.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5043-964X>.